

Rébay Magdolna: **Arisztokrata jelenlét a pozsonyi királyi katolikus főgimnáziumban a dualizmus korában***

A magyarországi arisztokrácia dualizmus kori iskoláztatásával foglalkozó vizsgálatunkban három város (Bécs/Kalksburg, Budapest, Pozsony) négy intézményét kutattuk. A három település kiválasztását az itteni oktatási intézményhálózat fejlettsége, a kiemelkedő középiskolák jelenléte mellett az indokolta, hogy mindegyiket – politikai, gazdasági, kulturális jelentőségük miatt – az arisztokrácia nagyobb számban választotta (téli) lakhelyéül.

A dualizmus korában a főrangú családok a felsőoktatási beiskolázás feltételéül előírt középiskolai végzettség megszerzése végett nyilvános iskolába iratkoztak. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a tanulmányaikat az intézményben is folytatták volna. A pesti piarista gimnázium *ifj. Bertényi* Iván által megkezdett elemzését (2010) folytatva megállapítottuk (Rébay, 2014. 267.), hogy ebben az iskolában az Osztrák-Magyar Monarchia fennállásának utolsó két évtizedében (1897/98–1917/18.) az arisztokrata családok száma a korábbi időszakhoz képest (1879/80–1896/97.) közel megháromszorozódott. Ugyanekkor a főnemes diákok száma is emelkedett, de sokkal kisebb arányban (1,4-szeresére). Újdonság, hogy két főrangú leány is beiratkozott az iskolába (a testvérük [illetve testvéreik] is az intézménybe járt[ak]). Az arisztokrata diákok között jelentősen több lett a nyilvános tanulók száma, illetve megnövekedett az iskolában töltött idő. A min. 4 osztályba beiratkozók aránya 20%-ról 55%-ra emelkedett. Az arisztokrata diákok 12%-a mind a nyolc osztályt ebben az iskolában kezdte meg. Körülbelül harmaduk iratkozott be a VIII. osztályba. Jelen kutatásunkban arra voltunk kíváncsiak, vajon az imént leírt tendencia az arisztokrácia által szintén preferált iskolára, a pozsonyi királyi katolikus főgimnáziumra érvényes-e.

Az iskola története

Az iskolát 1627-ben II. Ferdinánd támogatásával a jezsuiták alapították. Kezdetektől fogva az elit iskolájának számított. A jezsuita rend feloszlatását követően állami fenntartásba került, királyi főgimnáziummá vált. A tanárai közt a volt jezsuiták mellett világiak dolgoztak. 1786-ban saját épületének elavulása miatt az iskola átköltözött az egykori klarissza rendházba. II. József uralkodása alatt a tanítás nyelve a német lett, halála után visszatértek a latin használatára, később a magyar egyre nagyobb teret hódított. 1812 és 1850 között a gimnáziumot a bencés rend működtette. 1850-ben ismét állami kézbe került. Az Organisationsentwurf életbe léptetését követően az akadémia filozófiai osztályainak

* A kutatás 2014 augusztusáig a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. Ez a projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg. A folytatást az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja tette lehetővé.

beolvasztásával nyolc osztályossá fejlesztették. Azon középiskolák közé tartozott, ahol – az elsők közt – már 1851-ben érettségi vizsgát lehetett tenni. Ezen a helyi evangélikus gimnázium tanulói is részt vettek. Világost követően ismét németesítés kezdődött, Kruesz Krizosztom, későbbi bencés főapát igazgatósága alatt, az 1860-as években a német mellé azonban visszakerült a magyar. Az 1880-as évek elején a tanítás nyelve magyarrá vált. (Schönvitzky, 1896. 5–378.)

A dualizmus korában Pozsonyban négy középiskola működött: a tárgyaló intézmény mellett az evangélikus főgimnázium, az állami főreáliskola és a kereskedelmi akadémia nevet viselő felső kereskedelmi iskola. Ez azonban kevésnek bizonyult. Az 1890-es évek közepére az iskola diákjainak a száma 500 fölé emelkedett, így szükségessé vált annak bővítése, amelyet azonban csak költözéssel lehetett megoldani. A VKM nyomására a város telket ajánlott fel, az építkezés költségét pedig az állam finanszírozta. Az új épület (lásd 1. kép) – a templommal együtt, amelyet nem csak az iskola használhatott – Lechner Ödön tervei alapján 1908-ra készült el. (Értesítő, 1898/99. 7–8.; Értesítő, 1900/1901. 16–17.; Értesítő, 1901/02. 6.; Értesítő, 1902/03. 11.; Értesítő, 1903/04. 64.; Értesítő, 1906/07. 35.; Értesítő, 1908/09. 6–18.) A templom díszítésében, felszerelésében főként arisztokrata hölgyek, élükön a gróf Szapáry család tagjai buzgólkodtak. (Vö. Értesítő, 1911/12. 7., 28.; Értesítő, 1913/14. 33.; Értesítő, 1916/17. 52.)

1. kép: A főgimnázium új épülete

Forrás: <http://postcards.hungaricana.hu/hu/217920/>

A főgimnázium saját konviktussal nem rendelkezett. E hiányt pótlandó gr. Szapáry Béláné, az intézet „minden jóért lelkesedő s páratlanul bőkezű pártfogója”, 1910-ben 20 ezer K alapítványt tett két fiatalon elhunyt fia emlékére. Az építkezés elindulásáig az összeg kamatait gr. Szapáry-féle ösztöndíj néven két vallásos, jól tanuló diáknak oszthatták ki. (Értesítő, 1910/11. 27.). Nem ő volt az egyedüli főrangú alapítványtevő. Három további ösztöndíj mögött állt arisztokrata: a gr. Herberstein - Illésházy-, a Sebasiáni - [br.] Gervay Emília- és az ifj. Steiger Albert br. emlékére tett alapítvány szintén nekik köszönhető. (Vö.

Értesítő, 1905/06. 60–61.) Az arisztokraták – szülők és volt növendékek – a szegény diákok támogatásának másik módját, a Segélyegylet működését tagként támogatták. Például 1903/04-ben az alapító tagok közt (247 fő) 40 főnemet találunk. Az egyület vezető választmányban is szerepet vállaltak arisztokraták. (Értesítő, 1903/04. 94–96.) Játszóteret mintegy tíz évig a Pálffy család bocsátott ingyen a pozsonyi középiskolák, így a kir. kat. főgimnázium rendelkezésére. (Értesítő, 1892/93. 35.; Értesítő, 1903/04. 68.)¹

A gimnázium számos gyűjteménnyel rendelkezett: a tanári és az ifjúsági könyvtár mellett természetrajzi gyűjteménnyel. A korszakunkban (1889) hozták létre a történelmi és a filológiai gyűjteményt, amelybe nyelvek és a történelem oktatásánál használható szemléltető eszközök kerültek. (Értesítő, 1888/89. 67.) A régiségek gyűjteménye – ezen belül – 1897-ben jött létre. Pénzgyűjtemény is a részét képezte. (Értesítő, 1896/97. 21.; Értesítő 1899/1900. 34.) Az arisztokrata diákok valamennyi gyűjtemény gyarapításában részt vettek (vö. Értesítő, 1896/97. 44–45.), de főleg utóbbi bővítésében jártak az élen – elsősorban gr. Somssich János, aki joghallgató korában is folytatta az adományozást. Több tárgyat ajánlott fel Erdődy Rezső gróf is (Értesítő, 1900/01. 3–14., 18.), aki gr. Esterházy Mihállyal közösen az ifjúsági könyvtár részére megvette Jókai Mór összes művének 100 kötetes kiadását. (Értesítő, 1901/02. 42.) Két Woraciczky testvér – Olivér és János – Kemény Zsigmond munkáit (8 kötet) adományozta szintén az ifjúsági könyvtárnak. (Értesítő, 1903/04. 91.)

Az iskola számos híres tanárral büszkélkedhetett fennállása alatt. Az első időszakban tanított itt Káldy György, Faludi Ferenc és Pray György. A korszakunkban tudományos tevékenységével tűnt ki Szarvas Gábor (nyelvészet), Lubrich Ágost (neveléstudomány) és Polikeit Sándor (csillagászat). A városi közéletnek aktív és elismert tagja volt Kolmár József író és Vutkovics Sándor, aki a magyar színházas felfedezése terén szerzett érdemeket. Az iskola tanárai közül a tankerületi főigazgatói beosztásba került Wiedermann Károly, Pirchala Imre, Albrecht János (mind pozsonyi) és Molnár Antal (győri). Ide járt középiskolába Bartók Béla és Dohnányi Ernő, utóbbinak az édesapja (Dohnányi Frigyes) az iskola tanára volt. (Pirchala, é.n.; Értesítő, 1888/89. 67.; Értesítő, 1894/95. 5–6.; Értesítő, 1896/97. 68.; Értesítő, 1899/1900. 7.; Értesítő 1909/10. 19.; Értesítő, 1910/11. 3–6.) A tantestület színvonalát mutatja, hogy több tagját a VKM más középiskola igazgatójává nevezte ki. Néhányan – saját kérésükre – budapesti középiskolába távoztak. (Vö. Értesítő, 1897/98. 29. Értesítő, 1900/1901. 15.; Értesítő, 1901/02. 5.; Értesítő, 1903/04. 63.; Értesítő, 1904/05. 88.)

¹ A család iskola iránti jóindulatára példa a következő eset: gróf Pálffy Béla 1908/09-ben két osztály elszállásolásáról gondoskodott a kétnapos tanulmányi kirándulás alatt. A diákok az erdei vasúton is utazhattak. Az egyik osztályban ekkor egy Pálffy gróf tanult, távolabbi rokona a grófnak. (Értesítő, 1908/09. 28–29.; vö. Gudenus III., 1999, 24–26.) Néhány évvel később ismét az uradalomban jártak az iskola tanulói. (Értesítő, 1912/13. 8.)

Arisztokrata diákok

Pozsonyban több arisztokrata család (pl. Erdődy, Keglevich, Pálffy, Zichy) is rendelkezett palotával, s az iskola jó híre és közelsége miatt a felvidéki és a dunántúli arisztokrata családok számára is a választásra alkalmas tanintézmények közé tartozott. Az 1. táblázatban a pesti piarista gimnáziummal történő összehasonlíthatóság okán három időszakot különítettünk el, s feltüntettük, hány család, hány tagja iratkozott be az intézménybe. Azt láthatjuk, hogy a dualizmus korában – ellentétben a pesti piarista főgimnáziummal – arányaiban nagy változás nem figyelhető meg: a családok száma nagyjából stagnált (arányaiban kicsit csökkent, majd kissé újra megnövekedett), az arisztokrata diákok száma pedig nem gyarapodott, hanem egyre csökkent.

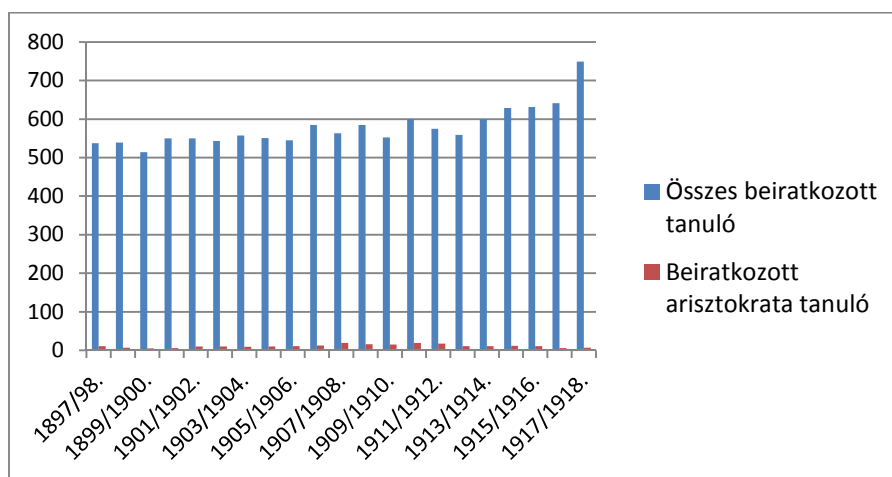
1. táblázat: Arisztokraták az iskolában

Időszak	Arisztokrata családok száma	Főnemesek
1866/67-1878/79. (13 tanév)	23	42
1879/80-1896/97. (18 tanév)	32	55
1897/98-1917/18. (21 tanév)	39	60

Forrás: Értesítő, 1866/67–1917/18.

Az alábbiakban az utolsó időszakkal fogunk részletesebben foglalkozni, hogy megállapíthassuk, vajon az általunk vizsgált két magyarországi középiskolában egyazon tendencia érvényesült-e. Pozsonyban az arisztokrata tanulók száma a diákok közt alig ért el néhány százalékot, ahogy azt az 1. ábra mutatja. Arányszámuk – az utolsó két tanév kivételével – 1–3% között mozgott. Az érték legmagasabb 1907/08-ban volt (3,4%).

1. ábra: Főnemesek a pozsonyi kir. kat. főgimnázium tanulói közt

Forrás: Értesítők 1897/98–1917/18.

A dualizmus korának utolsó 21 tanévében tehát 60 főrangú diákja volt az iskolának. Ezek a diákok főként nyugat- és észak-magyarországi családok tagjai voltak. Nem meglepő, hogy a legnagyobb számban a gróf Pálffy (Pálffy-Daun) család tagjai iratkoztak be (7 fő). A Pálffyaknak Pozsonyban több kastélyuk volt, aktív szerepet játszottak a városi-megyei közéletben. Összességében is ez a család adta magasan a legtöbb tanulót (19 főt). Időszakunkban a második helyre a gróf Wenckheim 4 fővel, a harmadikra a gróf Woracziczky család (3 fő) került. Számos familia iratott be 2-2 gyermeket a gimnáziumba: a báró Bothmer, a gróf Csáky, a gróf Erdődy, a gróf Esterházy, a gróf Hoyos Wenckheim, a gróf Károlyi, az örgróf Pallavicini, a gróf Pongrácz, a báró Puchner, a gróf Somssich, a gróf Szapáry és a gróf Zichy. Viszont egyetlen Széchényi grófot sem találunk a diákok közt, miközben az előző két időszakban kilencen is itt tanultak. Mögöttük összességében a harmadik legnagyobb számban a gróf Szapáry család tagjai választották az intézményt (6 fő). (Vö. Értesítő 1866/67–1917/18.)

Az főrangú diákok státusza és tanulmányi ideje

A dualizmus korában az arisztokrácia jellemzően felsőoktatási tanulmányokat is folytatott. Annak előfeltételül szolgáló érettségi vizsgára való felkészülést, az azt megelőző középiskolai tanulmányokat magánúton, illetve nyilvános tanulóként lehetett teljesíteni. A XIX. század első felében az arisztokrácia körében a családi körben házitánító vezetésével történő tanulás volt domináns (vö. *Virág*, 2013, 50.). A pesti piarista gimnázium esetén azt láthattuk, hogy 1896/97. és 1917/18. között a diákok közel fele (48%) magántanuló volt, 36%-a pedig nyilvános. 11%-uk vált magántanulóból nyilvánossá, míg 4%-uknál fordított volt a helyzet. (1 fő kimaradt, státusza nem ismert.) A nyilvános tanulók száma a korábbi időszakhoz képest jelentősen megnövekedett. A főrangú tanulók pedig egyre több időt töltöttek el a gimnáziumban. (Vö. *Rébay*, 2014, 259., 269.)

A pozsonyi királyi katolikus gimnáziumban ezzel szemben a magántanulók aránya végig magasabb maradt a nyilvános tanulókéénál. Az utolsó vizsgált időszakban a két arányszám 48%, illetve 28% (lásd 2. táblázat) volt. Ez azt jelenti, hogy a pesti piarista gimnáziummal összevetve épp ellentétes tendencia rajzolódik ki: a magántanulók száma gyarapodott (az előző időszakban: 38%), a nyilvános tanulóké pedig csökkent (53%, az eleinte magántanulókkal együtt 60%).

2. táblázat: Az arisztokrata tanulók státusza 1897/98. és 1917/18. között

	Nyilvános tanuló	Magántanuló	Nyilvánosból magántanuló	Magántanulóból nyilvános	Összesen
Tanuló (fő)	17	29	0	14	60
Tanuló (%)	28,33	48,33	0	23,33	100

Forrás: Értesítő, 1897/98–1917/18.

A főrangú magántanulók közt egyetlen leányt találunk, gr. Károlyi Alice-t, aki testvérével, Sándorral együtt 1915/16-ban kezdte meg a gimnáziumi tanulmányait, de amíg bátyja 3, ő csak egy, az I. osztályt végezte el itt. (*Gudenus II.*, 1933, 33., *Értesítő* 1915/16.) Viszonylag sok magántanuló – az arisztokrata tanulók 23%-a – vált nyilvános tanulóvá, s két kivétellel az is maradt. (A felsőbb osztályokat tehát már nyilvános tanulóként végezték el.) Az arisztokrata diákok közt több testvért is találunk (pl. gróf Pálffy József, Péter, Károly és gróf Wenckheim Antal, Miklós, Frigyes [*Gudenus III.*, 1999, 21–22., *Gudenus IV.*, 253–254.]). A státusz tekintetében eltérő családi szokások alakultak ki: míg például a gróf Szapáry és a gróf Somssich család tagjai nyilvános tanulók voltak, addig az Apponyiak magántanulók. Ritkán, de előfordult, hogy a magánvizsgát egy tanuló egyszerre több osztály anyagából tette le. Találunk példát a tanulmányok megszakítására is. A nyilvános tanulók rendkívüli tárgyakat (mint szabadkézi rajz, gyorsírás, ének, zene, vívás) jellemzően nem vettek fel. (Vö. *Értesítő*, 1897/98–1917/18.)

1897/98. és 1917/18. között a főrangú diákok közel 52%-ának volt nyilvános tanulói státusza. Az iskolai közéletben megjelentek, de nem voltak dominánsak. Az ifjúsági egyesületek tisztikarában többükkel találkozhatunk. Az Ifjúsági Önképzőkör tisztviselői közé összesen tíz arisztokratát választottak be. A legmagasabb pozícióba (titkár) egyedül gr. Zichy Géza² jutott (*Értesítő*, 1899/1900. 43.). A többiek (al)pénztárosok vagy háznagyok voltak.³ Az önképzőkör által rendezett iskolai ünnepélyeken, a kiírt pályázatokon azonban az arisztokraták igen ritkán szerepeltek. Kivételként gr. Pálffy Ferenc Pált említhetjük, aki 1900/01. és 1907/08. közt volt az intézmény tanulója (az utolsó öt tanévben nyilvános tanulóként), s rendszeresen fellépett önállóan vagy diáktársát zongorán kísérve. (*Értesítő*, 1903/04. 103.; *Értesítő*, 1904/05. 187.; *Értesítő*, 1905/06. 63.; *Értesítő*, 1906/07. 72.; *Értesítő*, 1907/08. 67.) Szerepet vállaltak a főrangú diákok a Testgyakorló Kör első tisztikarában is.⁴

Megvizsgáltuk, hogy az arisztokrata tanulók hány osztályba iratkoztak be 1896/97. és 1917/18. között. A legtöbben közülük (13 fő) csak egy osztályba, valamivel kevesebben voltak azok (11-11 fő), akik 3 vagy 8 osztályt kezdtek meg. 38 fő iratkozott be 1–4, míg 22 fő 5–8 osztályba. Tehát jellemzően csak néhány osztályt végeztek el ebben az iskolában.⁵ Viszont viszonylag sokan voltak, aki mind a nyolc osztályt itt végezték el. Figyelemre méltó, hogy az I. és a VIII. osztályt közel ugyanannyian kezdték meg: az arisztokrata tanulók nagyjából fele. (A pesti piarista gimnáziumban az I. osztályba beiratkoztak aránya valamivel

² Ugyanezen nevet viselő édesapja ismert zongoraművész, zeneszerző, író volt. (*Gudenus IV.* 1998, 357–358.)

³ Pénztárosok: gr. Somssich Antal (*Értesítő* 1898/99. 40.), gr. Csáky Gusztáv (*Értesítő* 1900/1901. 49.), gr. Esterházy Mihály (*Értesítő* 1901/02. 42.), gr. Woraciczky János (*Értesítő* 1903/04. 102.), Alpénztárosok: hg. Odescalchi Károly (*Értesítő* 1912/13. 39.) és gr. Maldeghem Károly (*Értesítő* 1913/14. 78.) Háznagyok: gr. Pálffy Ferenc Pál (*Értesítő* 1907/08. 67.), br. Sennyey István (*Értesítő* 1908/09. 58.) és br. Puchner Antal (*Értesítő* 1911/12. 38.).

⁴ A pénztáros gr. Pongrácz Miklós, az ellenőr gr. Maldeghem Károly volt. (*Értesítő*, 1913/14. 41.)

⁵ A korszakban a mainál megszokottabb volt az iskolaváltás. Hogy az arisztokratákra ez inkább jellemző volt, mint a polgári származásúakra, azt a korábbi kutatásaink alapján valószínűsíteni tudjuk. Az anyakönyvek ismerete nélkül nincs arról tudomásunk, mely iskolában folytatták tanulmányaikat.

magasabb volt [57%], illetve ott is többen voltak azok, akik 1–4 osztályt kezdtek meg (60%), s a legtöbben szintén egy osztályba iratkoztak be (19%) – vö. Rébay 2014, 263.).

3. táblázat: Az arisztokraták által megkezdett osztályok száma 1897/98. és 1917/18. között

	Hány tanévet kezdett meg?								I. osztályba járt	VIII. osztályba járt
	1	2	3	4	5	6	7	8		
Tanulók száma	13	8	11	6	2	2	7	11	31	29
Tanulók százaléka	21,7	13,3	18,3	10	3,3	3,3	11,7	18,3	51,7	48,3
Tanulók száma és százaléka	38 (63,3%)				22 (36,7%)				-	-
Tanulók száma és százaléka						20 (33,3%)			-	-
Tanulók száma és százaléka				28 (46,7%)					-	-

Forrás: Értesítő, 1897/98–1917/18.

Megfigyelhető-e változás az előző időszakhoz képest? Megnövekedett azok száma, akik 7 vagy 8 (vagy 9) osztályt is az iskolában kezdtek meg (vö. 3. táblázat). Közel 10%-kal csökkent az 1–4 osztályt megkezdők aránya, és 10%-kal többen lettek azok, akik a VIII. osztályba beiratkoztak. A tanulmányi idő tekintetében tehát a változás iránya megegyezik a pesti piarista főgimnáziumban tapasztaltakkal, csak annak a volumene volt kisebb.

3. táblázat: Az arisztokraták által megkezdett osztályok száma 1879/80. és 1896/97. között

	Hány tanévet kezdett meg?								I. osztályba járt	VIII. osztályba járt
	1	2	3	4	5	6	7	8 és 9		
Tanulók száma	12	12	8	8	6	3	3	3	26	21
Tanulók százaléka	21,8	21,8	14,5	14,5	10,9	5,4	5,4	5,4	47,3	38,2
Tanulók száma és százaléka	40 (72,7%)				15 (27,3%)				-	-

3. táblázat: Az arisztokraták által megkezdett osztályok száma 1879/80. és 1896/97. között
(folytatás)

	Hány tanévet kezdett meg?								I. osztályba járt	VIII. osztályba járt
	1	2	3	4	5	6	7	8 és 9		
Tanulók száma és százaléka						9 (16,4%)			-	-
Tanulók száma és százaléka				23 (41,8%)					-	-

Forrás: Értesítő, 1879/80–1896/97.

Összegzés

A pozsonyi királyi katolikus főgimnázium a dualizmus korában veszített az arisztokraták körében a népszerűségéből, fogyott ugyanis az iskolát választó főnemesek száma, ami valószínűleg a középiskolai hálózat bővülésével magyarázható. A pesti piarista gimnáziummal összevetve leszögezhetjük, csak részben érvényesültek ugyanazon tendenciák a két intézmény esetében: Pozsonyban csökkent a nyilvános tanulók aránya, míg Pesten nőtt. Viszont a tanulmányi idő tekintetében kimutathatók hasonlóságok. Az arisztokraták mind két iskolában élen jártak a jótékonykodás terén. A tisztviselők közt arányaiban több főnemes szerepelt Pozsonyban, mint a fővárosban.

Irodalom

Ifj. Bertényi Iván (2010): Az elit gimnáziumai vagy a gimnáziumok elitje? A budapesti piarista és a Mintagimnázium diákságának vizsgálata (1879/80 – 1896/97.) In: Forgó András (szerk.): *A piarista rend Magyarországon*. Szent István Társulat, Budapest. 316–350.

Értesítő 1866/67. = A pozsonyi kir. kath. főgymnasium értesítvénye az 1866/67. évről. Közli Wiedermann Károly ig. Pozsony, Schreiber Alajos nyomtatványa, 1867. (Megjelent évente változó címmel 1917/18-ig.)

Gudenus János József (1993): *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*, II. kötet. (K–O). k.n., Budapest.

Gudenus János József (1999): *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*, III. kötet. (P–S). Heraldika Kiadó, Budapest.

Gudenus János József (1998): *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*, IV. kötet. (Sz–Zs). Heraldika Kiadó, Budapest.

Pirchala Imre (é.n.). Pozsony vármegye középiskolái. In: Borovszky Samu (szerk.): Pozsony vármegye. 354–371. URL: <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0017/19.html>. Utolsó letöltés: 2015.07.18.

Rébay Magdolna (2014): A hagyományos elit tagjai a budapesti piarista gimnáziumban a dualizmus korában (1897/98–1917/18). In: Fizek Natasa, Nóbik Attila (szerk.): *Ünnepi tanulmányok a 60 éves Pukánszky Béla tiszteletére*. Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2014. 249–268.

Virág Irén (2013): *A magyar arisztokrácia neveltetése (1790–1848)*. Líceum Kiadó, Eger.